

Boris Golec

Velikolaška živinska trgovina na debelo v drugi polovici 18. stoletja

Zgodba kmečkega povzpeticnika Valentina Kožarja

Območje Velikih Lašč je bilo izza srednjega veka pomembno trgovsko-prometno vozlišče poti v smerih zahod-vzhod in sever-jug s križiščem na Trubarjevi Rašici. Tod skozi je šel del tranzitne trgovine med Ogrsko in italijanskimi deželami, ki ji moramo prišteti še lokalni promet in oskrbovanje Hrvaške krajine.¹ Tudi ko je proti koncu 16. stoletja začelo pešati dotlej obsežno prehodno trgovanje z ogrskimi volmi in kožami, ta dejavnost ni nikoli povsem ugasnila in je mogla še v drugi polovici 18. stoletja povzdigniti spretno kmečke prekupčevalce, kakršen je bil Valentin Kožar (1734 - 1793), četrtinski kmet s Pušč pri Velikih Laščah. Viri ne povedo, ali je šlo pri njem nemara že za rodbinski poklic, ki ga je prevzel od svojih prednikov. Danosti za tovrstno zaslužkarstvo so bile tudi zaradi lege njegovega domovanja resnično ugodne, a je bil največji del uspeha vsekakor plod Valentinovih spretnosti.

Zgovorna priča Kožarjeve razvejane prekupčevalske dejavnosti je že kraj njegove smrti. Mož je nepričakovano zatisnil oči 30. avgusta 1793 v Zagrebu, točneje v živahni trgovski Vlaški ulici pod Kaptolom.² Tako kot dobršen del življenja je bil 59-letni Valentin tudi tokrat na poti za posli. Na Hrvaškem je kupil večje število volov, ki so jih najeti gonjači vodili proti kraju prodaje - Trstu. Zgodba se je ponavljala že vrsto let, najbrž po večkrat na leto, kar je iznajdljivemu turjaškemu podložniku prinašalo znatne "gotove novce." S sebi lastno spretnostjo jih je preko posojil in pobiranja obresti prelival v za kmeta velikansko premoženje, tega pa ni znal ali ni hotel užiti kakor mnogi novi povzpeticniki. Živel in umrl je kot navaden podložnik, četudi oblečen v nekoliko bolj gosposko sukno in z zajetno mošnjo za pasom.

Ob ugotovitvi, kolikšna sredstva je obračal ta kmečki mož, je bila zagotovo presenečena tudi tur-

jaška zemljiška gosposka, ko se je krajevno sodišče Turjak seznanilo s pokojnikovo oporoko, z zadolžnicami in zapuščinskim inventarjem. Slednji, nastal neposredno po Kožarjevi smrti konec poletja 1793, odkriva za več kot 10.000 goldinarjev izterljivih posojil in dolgov. Česa takega ne bi prisodili niti kakemu meščanskemu trgovcu ali manjšemu graščaku, kaj šele turjaškemu podložniku Valentinu Kožarju, do nedavnega gospodarju skromne četrtinske kmetije v vasi Pušče pri Velikih Laščah, ob smrti pa preužitkarju s skromnim premoženjem. Z zapuščinsko razpravo za tem obogatelim kmetičem je imelo turjaško sodišče razmera veliko dela. Prepiri med dediči, izvirajoči iz medsebojne zavisti in občutkov prikrajšanosti, so sprožili dva sodna procesa, katerih ohranjeni dokumenti odkrivajo zveze in posle tega preprostega kmečkega prekupčevalca z živino, ki je svojo dejavnost razvil v pravo podjetništvo.

Postavlja se veliko vprašanj o Kožarjevi osebi in značaju, na katera ne moremo dati povsem zadovoljivega odgovora. Prav tako bi šele primerljive raziskave s področja gospodarske zgodovine natančno pokazale, kakšna je bila v širšem krajevnem in socialnem okolju realna vrednost dobrih 10.000 posojenih goldinarjev oziroma več kot 13.000 goldinarjev skupnega premoženja. Zagotovo pa takšni primeri za kranjske (in slovenske) razmere med kmečkim življenjem niso bili ravno pogosti.

Valentin Kožar se je torej poleti 1793 znova podal na Hrvaško kupovat vole za tržaško in italijansko tržišče. Ker je bolehal, je tisto leto narekoval oporoko domačemu kaplanu, a kljub svojim šestim križem ni pričakoval, da se s poti ne bo več vrnil. Spremljala sta ga družabnika, zet Janez Kožar in Matija Ivanc, po domače Karlovc, ter neznano število gonjačev ("trajbarjev"). Po vsaj deloma že sklenjenih poslih se mu je v Zagrebu zdravstveno stanje tako nevarno poslabšalo, da je 29. avgusta, ko je čutil skorajšnji konec, sklenil narekovati še svojo zadnjo voljo kot dopolnilo k prvi oporoki. Ker je ležal v Vlaški ulici (in Vico Latinorum), ta pa je spa-

¹ Prim. Anton Melik, Prometni položaj Rašice v Trubarjevi dobi. Drugi Trubarjev zbornik. Ljubljana 1952, str. 57 sl.

² Povijesni arhiv u Zagrebu, Matične knjige, Župa sv. Petra u Zagrebu, knj. br. 3, Matična knjiga umrlih 1767. - 1841., s.p.

dala pod jurisdikcijo zagrebškega škofa, so za zapis oporoke poklicali škofijskega sodnika Juraja Djurana in tri priče iz vrst uglednejšev: blagajnika škofijskega dvorca Ivana Plovanića, krajevnega župnika mestne župnije sv. Petra Mateja Tergića in Mihaela Grabino, provizorja v Ivancu. Navzoče je gotovo izbral sodnik Djuran, izbira pa kaže, kolikšno pozornost je posvetil umirajočemu kranjskemu kmetiču-prekupčevalcu.³

Častitljiva zasedba oporočnih prič ob umirajočem Kožarju nikakor ni bila naključna. Iz prekupčevalčeve mošnje je škofijskemu sodniku poleg plačila sodnih stroškov posebej kanilo lepih deset goldinarjev, več kot je umirajoči od svoje kmetije plačeval letnih obveznosti turjaški grofiji in deželi.⁴ Petični oporočnik je za primer svoje smrti - že naslednji dan je res nastopila - naročil, naj njegovo truplo pokopljejo v Petrovi župnijski cerkvi, kar se je potem tudi zgodilo, za blagor svoje duše pa je spremljevalcu Matiji Ivancu zaupal vsoto 50 goldinarjev, iz katere naj se vsako leto daruje cerkvi Device Marije v Lepoglavi. V zvezi z nedokončanimi posli je Kožar svojemu klicarju Atanaziju Jankoviću, imenovanemu Mirovnik, priznal znatno vsoto 2.518 goldinarjev, zajeto v kupni pogodbi. Na prvem mestu v oporoki se je spomnil nečaka Antona Kožarja iz Velikih Lašč in mu volil 50 goldinarjev k enaki vsoti, ki mu jo je namenil že v doma sestavljeni prvi oporoki. Zagrebški testament s podpisimi in pečati zgoraj navedenih štirih mož je bil namreč po pričevanju samega Valentina zgolj dopolnilo h glavni oporoki, pravzaprav zadnji tuzemski obračun, s katerim je potrdil sklenjeni posel s hrvaškim družabnikom in s svojimi skorajšnjimi pogrebci.

Oskrbljen s svetimi zakramenti je 30. avgusta zatisnil oči in bil dan ali dva pozneje v skladu z zadnjo željo pokopan v kripti župnijske cerkve sv. Petra. Tamkajšnja mrliška matica ga imenuje "Valentinus Kosar, quaestor ex Lasch, annorum circiter 60", ne da bi navajala vzrok smrti in dan pokopa. Kripto župnijske cerkve si je moglo privoščiti kot dobičkarja (Lorenz Diefenbach, Glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetatis. Francofurti ad Moenum 1857, str. 479).

³ Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien, Archiv Auersperg (odslej AAU), C-46-18, Conv. 1, 31. 8. 1793. Testament imenuje Kožarja "quaestor", kar ustreza nemškemu izrazu "Gewinnsucher" in bi ga mogli posloveniti kot dobičkarja (Lorenz Diefenbach, Glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetatis. Francofurti ad Moenum 1857, str. 479).

⁴ Valentin Kožar je letno plačeval deželi 16 krajcarjev mesnega krajcarja, goldinar in pol kontribucije ter prispevek za nastanitev vojaštva v višini slabe 3 krajcarje. Turjaški grofiji je dajal 1 gld in 36 kr davka s činžem in opravljal tlako, od leta 1777 prevedeno v denarno dajatev 2 gld, 58 kr, 2 den (ARS, Urbarji, II/27u Turjak 1778 - 1787, fol. 33).

⁵ V prvi polovici 90-ih let 18. stoletja, od 1791 do 1795, beleži mrliška matica župnije sv. Petra v Zagrebu 297

Pet dni pozneje, 4. septembra 1793, se je prepis testamenta že znašel pred krajevnim sodiščem na gradu Turjak. Valentinova spremljevalca sta približno ob istem času potovala s čredo kupljenih volov mimo Velikih Lašč proti morju, pri čemer sta spotoma dobila od pokojnikovih dedičev pooblastilo za prodajo živine. Še preden sta se z ločenih poti vrnila domov, so štirje možje po naročilu turjaškega krajevnega sodišča dne 13. septembra ocenili in popisali Valentinovo zapuščino. Tudi domača sodna oblast je njegovemu premoženju posvetila primerno pozornost. Zemljiško gosposko sta zastopala sam upravitelj grofije Turjak Ignac Pezdirc in pisar Jožef Leber, medtem ko sta nastopila v vlogi cenilcev turjaška podložnika Matevž Zidar in Andrej Turk iz Velikih Lašč.⁶ Nepismena moža, kot so bili nasploh cenilci podložniških zapuščin, nista imela dosti dela v primerjavi z upraviteljem in pisarjem. Valentin Kožar namreč ni premogel več nikakršnega nepremičnega imetja, ampak le za pičlih 128 goldinarjev premičnin, medtem ko so pisane listine "tehtale" celih 10.158 goldinarjev ali 98,7% celotne popisane zapuščine. Inventar s tem še ni bil popoln, saj je pisar na koncu pripisal, da bo treba naknadno upoštevati izkupiček od znatnega števila volov, ki jih Janez Kožar in Matija Ivanc dotlej še nista prodala in bosta dedičem zanje predložila račun.⁷ Slovenski prisegi obeh Valentinovih spremljevalcev, nastali slabi dve leti pozneje (1795), bosta izpričali, da je dobiček od prodane živine znašal dobrih 3.000 goldinarjev, medtem je pokojnik na zadnjem potovanju obračal nad 7.000 goldinarjev!

Za primerjavo povejmo, da je na zadnji trgovski poti razpolagal s približno tolikšno vsoto, kot je imela leta 1792 skupnega prihodka največja kranjska mitninska postaja na Dunajski cesti v Ljubljani (7.755 gld).⁸ Če pa vzamemo za primerjavo 10.286 goldinarjev Kožarjeve inventarizirane zapuščine, je šlo za premoženje, večje od letnih prihodkov grofije Turjak (10.144 gld), izkazanih sredi 18. stoletja v terezijanskem katastru,⁹ pri čemer je bila

pogrebov, od tega v kripti 18 ali 6,1%, vse ostale pa na dveh pokopališčih. Za socialno in starostno strukturo v kripti pokopanih oseb je značilna precejšnja pestrost: šest meščanskih (in drugih) otrok, starih do 2 leti, sedem odraslih Zagrebčanov (med njimi eden izrecno naveden kot meščan), 17-letni semenišnik, mlajši mestni uradnik, ključar cerkve v Pokupskem in škofijski prezbiter. Valentin Kožar izstopa po tem, da v Zagrebu ni živel niti ni bil odtod po rodu.

⁶ Matevž Zidar in Andrej Turk sta po turjaškem urbarju iz let 1778 - 1787 gospodarila na tretjinskih kmetijah v Velikih Laščah (ARS, Urbarji, II/27u, fol. 266 in 274). O upravitelju in pisarju grofije Turjak osebni podatki niso znani zaradi pomanjkanja virov v Sloveniji.

⁷ AAU, C-46-18, Conv. 1, 13. 9. 1793.

⁸ Eva Holz, Razvoj cestnega omrežja na Slovenskem ob koncu 18. in v 19. stoletju. Ljubljana 1994, str. 70.

⁹ ARS, Terezijanski kataster za Kranjsko, RDA, N 121, No.

grofija na Kranjskem peto zemljiško gospostvo po številu kmetij in šesto po višini davčne odmere.¹⁰

Za ohranitev dokumentov o Kožarjevi trgovski dejavnosti je nemalo zaslužna pomembnost zapuščine, za njihov nastanek pa sodni spori med dediči. Pokojni sicer ob smrti še ni bil vdovec, a so v zapuščinskem inventarju navedene kot dediči samo štiri omožene hčerke. Vdova Helena je bila očitno preskrbljena že s prvo oporoko, katere natančne vsebine ne poznamo.¹¹ Pri zapuščinski inventuri so se na očetovem domu zbrale štiri poročene hčerke: Jera, vdova po Štefanu Ivancu, Alenka, žena Jerneja Megliča, Elizabeta, žena Antona Levsteka, in Marija, omožena z Janezom Kožarjem. Slednji je bil takorekoč Valentinov nadomestni sin in trgovski naslednik, saj je nenazadnje nosil tudi isti priimek, pokojnik pa ni imel rodnega sina. Istoveten je z Janezom Kožarjem, ki je tasta spremljal na zadnji poti na Hrvaško in nato po njegovi smrti skupaj z Matijo Ivancem kot pooblaščenec prodal kupljeno živino v Trstu. O zetovi priljubljenosti pri tastu govori še nazorneje Valentinova zadnja volja, zapisana v prvi sestavljeni oporoki, ki jo poznamo le posredno. Kot je Valentin neznanega dne leta 1793 izpovedal pred velikolaškim kaplanom in dvema pričama, je vse svoje imetje zapustil zetu Janezu Kožarju.¹² Ko so pred gosposčinskim upraviteljem to Valentinovo odločitev prebrali ostalim zetom in hčerkam, je med njimi zagotovo završalo. Od velikanske očetove zapuščine ni nobena hči dobila prav ničesar razen že izplačanih dot, ki jih posredno navaja inventar.

Čeprav je bilo izpodbijanje veljavnosti oporoke vnaprej obsojeno na neuspeh, prizadeti hčerki Helena Meglič in Elizabeta Levstek očetovima testamentoma vseeno nista priznavali verodostojnosti. Drugi dve hčerki Jera Ivanc in Marija Ana Kožar sta zategadelj najeli ljubljanskega odvetnika dr. Bernarda Wolfa, ki se je slabi dve leti po Valentinovi smrti 21. aprila 1795 pisno obrnil na turjaško krajevno sodišče s prošnjo, naj zasliši in zaprišeže

priče, navzoče pri nastanku prve oporoke, ter zaprosi zagrebško sodišče, naj prav tako zaprišeže priče pri drugi - zagrebški oporoki. Čeprav prepis glavne oporoke ni ohranjen, je iz dopisa razvidno, da je prav tako nastala leta 1793. Sodišče jo je prejelo istega dne kot zapis zagrebške oporoke, in sicer 4. septembra navedenega leta. Njeno pristnost je krajevno sodišče Turjak ugotavljalo na dveh sodnih razpravah 27. in 29. aprila 1795, ko je zaslišalo oporočne priče, in sicer kaplana Antona Mlakarja ter turjaška podložnika Filipa Kožarja in Jerneja Hočevarja, vse tri iz Velikih Lašč. Soglasno so potrdili, da je pokojnik imenoval za univerzalnega dediča Janeza Kožarja in nikogar drugega. Medtem ko sta kaplanova izpoved in prisega zapisani v nemščini, je turjaško sodišče zabeležilo pričevanji obeh kmetov v domačem slovenskem narečju. Jernej Hočevar ni potreboval nadomestnega podpisnika, ampak se je pod prisego podpisal sam kot "Jerni Kotzheuar."¹³

Hkrati z oporočnimi pričami je turjaško sodišče zaslišalo tudi oba moža, ki sta Valentina Kožarja spremljala na poti v Zagreb in nato po njegovi smrti kot pooblaščenca dedičev prodala kupljeno živino. Prej navedeni pokojnikovi hčerki sta namreč prav tako kot oporoki nasprotovali tudi njunemu izkazu o prejemkih in izdatkih, predloženemu sodišču 16. decembra 1793. V tej zadevi ju je, kot najbrž tudi v prejšnji, zastopal dr. Miklavž Reif iz Ljubljane. Stvar je prišla pred sodišče 1. februarja 1794 in doživela razsodbo 13. februarja 1795. Prizadeti tožnici sta hoteli zdaj kljub izgubljeni tožbi slišati prisegi obeh očetovih spremljevalcev o tem, kolikšni so bili njuni prejemki in izdatki od kupčije z volmi po Valentinovi smrti. Matija Ivanc je podal kratko prisego, pod katero se je tudi sam podpisal kot "Mathias Juanz m.p." Mož je očitno opravljal pisarniške posle za oba Kožarja, tasta in zeta, saj je bil edini za silo opismenjen. Kljub temu nemščine ni obvladal v tolikšni meri, da bi mogel v njej prisegati. Janez Kožar drugače kot Ivanc ni obvladal večine pisanja, zato je njegovo prisego podpisal

29, kalkulacijska tabela grofije Turjak. - Prihodke grofije je prinašalo šest dominikalnih pristav, 539 celih kmetij oziroma 745 kmečkih gospodarstev v 104 krajih Dolenjske in Notranjske (ARS, Urbarji, II/26u Turjak 1750 - 1760).

10 Majda Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem. Ljubljana 1982, str. 16 - 17, 506.

11 Žena Helena je moža preživela, saj govori prisega Janeza Kožarja med drugim o stroških za "matern preskrbljenost" (AAu, C-46-18, Conv. 1, 27. 4. 1795). Umrla je štiri leta za možem, dne 19. junija 1797 v Velikih Laščah h. št. 26, na domu istega Janeza Kožarja, s katerim je bila poročena hči Marija. Vsekakor gre za pravo osebo, ker v Velikih Laščah ni bilo nobene druge starejše Helene Kožar. Mrliška matična knjiga ne navaja poleg imena, kraja in dneva smrti nobenega drugega osebnega podatka razen znatno previsoko ocenjene starosti - 93 let (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, MMK 1794 - 1812).

12 AAu, C-46-18, Conv. 1, 27. 4. 1795, 29. 4. 1795.

13 Ibidem, 21. 4. 1795, 27. 4. 1795, 29. 4. 1795. - Kaplan Anton Mlakar iz Loža (1760 - 1842) je služboval v Laščah v letih 1793 - 1796 in je bil ob nastanku oporoke v kraju šele nekaj mesecev. F. Pokorn pravi o njem naslednje: "Bil je zgleden, dober, goreč in vse pohvale vreden duhovnik, zato so ga tudi ljudje radi imeli." (Francišek Pokorn, Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788. Ljubljana 1908, str. 134.) Filip Kožar je v osemdesetih letih 18. stoletja kot gospodar polovične kmetije v Velikih Laščah nasledil svojega očeta Jurija (ARS, Urbarji, II/27u, Turjak 1778 - 1787, fol. 263). V prisegi se imenuje "terjaški kmet", prav tako kot Jernej Hočevar, ki ga v turjaškem urbarju 1778 - 1787 še ni zaslediti in je torej mogel postati samostojen gospodar šele po letu 1787, ko urbar preneha. Kot mladenič se je imel priložnost naučiti brati in pisati v velikolaški župnijski šoli, ki je delovala od leta 1759 (prim. Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga. Ljubljana 1971, str. 438).

naprošeni pooblaščenec (*Namensfertiger*).¹⁴

Prav vse, kar vemo o dobičkanosni živinski trgovini na videz nepomembnega četrtinskega kmeta Valentina Kožarja, je zbrano v svežnju sodnih spisov, nastalih že po njegovi smrti. Za življenja najdemo o njem zgolj skope podatke v cerkvenih matičnih knjigah in turjaških urbarjih, kjer Valentin Kožar v ničemer ne odstopa od drugih podložnikov.

Življenjska in trgovska pot Valentina Kožarja

Valentin Kožar je ugledal luč sveta v podložniški družini in je kljub poznejšemu bogastvu ostal turjaški podložnik vse do smrti. Krščen 13. februarja 1734 kot sin Matije in Elizabete Kožar je odraščal v družini, kjer se je rodilo še devet otrok.¹⁵ Oče Matija je posedoval 3/8 hube v Velikih Laščah, veliki obcestni vasi, ki je štela 11 obračunskih hub, sedem oštator (domceev) in mlin. Sredi 18. stoletja je v vasi živelo 45 gospodarjev, saj so bile prav vse hube razdeljene, Matija Kožar pa je spadal po obsegu zemlje še v zgornjo šestino Laščanov.¹⁶ Gospodarje, ki so bili vsi podložniki grofije Turjak, je razdrobljena posest na skopi, povečini kraški zemlji, naravnost silila v dopolnilno hišno dejavnost. V Velikih Laščah in okoliških vaseh je zato tako kot v sosednji Ribniški dolini zgodaj vzcvetela suha roba.¹⁷ Ugodna prometna lega je toliko bolj spodbujala prodajo domačih lesnih izdelkov in Laščane usmerjala za zaslužkom tudi na daljša popotovanja. Bolj kot krošnja s siti, košarami in zobotrebci je podjetnega človeka zanimalo precej donosnejše prekupčevanje z živino na večje razdalje.

Zgled volovske trgovine s Hrvaškega proti morju je bil Valentinu Kožarju pred očmi od najrosnejših dni. Kot najmlajšemu od bratov mu je bilo treba že v mladosti misliti, kako se bo preživel, saj na očetovem domu ne bo prostora za več gospodarjev in njihovih družin. Tako je Valentin pri 21-ih letih zapustil domačo hišo, ko se je 31. julija 1755 priženil na bližnje Pušče h kakih deset let starejši vdovi Heleni Jakič. Ta je komaj pet tednov pred tem izgubila moža Gregorja in ostala sama s

štirimi sinovi.¹⁸ Njen pokojni mož je gospodaril na četrtinski kmetiji na Puščah, gručasti vasici s sedmimi domačijami, oddaljeni 2 km od Velikih Lašč in nekaj sto metrov od ceste Ljubljana-Kočevje.¹⁹ Helenina nagla vnovična možitvev ni bila za tisti čas nič nenavadnega. Gregor je zapustil ženo z majhnimi otroki sredi največjih poljskih del in Helena se že zato ni dolgo ozirala za ženini.

Kmetijica na skopi kraški zemlji, kjer je Valentin Kožar leta 1755 nasledil umrlega Gregorja Jakiča,²⁰ je mogla le za silo preživeti naraščajočo družino, potem ko so se Valentinu in Heleni rojevali novi otroci. Če ne že doma v Velikih Laščah, se je mladi gospodar tukaj odločil za dodatno dejavnost - prekupčevanje z živino, ki je sčasoma preraslo v obsežno podjetje ter povsem zasencilo slabo donosno kmetovanje.

V Kožarjevem domu na Puščah se je Jakičevim štirim otrokom pridružilo šest Kožarjevih hčera: Jera (r. 21. februarja 1757), Marija (r. 25. marca 1759), Helena-Alenka (r. 28. februarja 1762), Marjeta (r. 22. maja 1764), Elizabeta (r. 15. novembra 1766) in Lucija (r. 11. novembra 1768).²¹ Starši so imeli z odraščanjem hčera precej srečno roko, saj je v otroštvu 4. oktobra 1765 umrla samo enoletna Marjeta,²² ni pa se Valentinu Kožarju izpolnila najbrž močna želja, da bi dobil sina in naslednika. Helena Jakičeva mu je sicer pripeljala v zakon štiri sinove, stare deset, šest, štiri in eno leto. Glede na to, da se je Valentin na Pušče priženil, bi kmetijica

¹⁴ AAu, C-46-18, Conv. 1, 27. 4. 1795.

¹⁵ Matija in Elizabeta Kožar sta imela v zakonu deset otrok: Elizabeto - r. 20. 11. 1725, Luko - r. 2. 9. 1727, Andreja - r. 24. 11. 1727, Jurija - r. 24. 3. 1730, Matijo - r. 16. 2. 1732, Valentina - r. 13. 2. 1734, Marijo - r. 21. 6. 1736, Jero - r. 26. 2. 1739, Nežo - r. 20. 1. 1741 in Uršulo - r. 9. 10. 1746 (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, RMK 1715 - 1733, RMK 1733 - 1751).

¹⁶ V vasi ni bilo nobene cele kmetije, ampak 6 polovičnih, 2 triosminski, 3 tretjinske, 20 četrtinskih, 2 trišestnajstinski in ena šestnajstinska, ob njih je pa še mlin in sedem podružnikov z domci. (ARS, Urbarji, II/26u Turjak 1750 - 1760, fol. 250 - 270).

¹⁷ Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937, str. 225.

¹⁸ Gregor in Helena Jakič se nista poročila v Velikih Laščah, ampak nekje drugje, pač v duhovniji, odkoder je bila nevesta doma. Tako ne vemo natanko, kdaj je bila poroka niti kdaj in kje se je Helena rodila. Čeprav je priimek Jakič tipičen prav za področje Velikih Lašč - v bližini je zaselek Jakiči! - je mogoče, da se tudi Gregor Jakič ni rodil tu, ampak priselil na Pušče kot otrok ali celo že z mlado družino. V velikolaških krstnih matičah in repertoriju namreč njegov krst pogrešamo. Rodil se je okoli leta 1715, saj je imel po mrliški matični knjigi ob pokopu 26. junija 1755 okoli 40 let. Žena Helena je bila glede na časovni razpon rojevanja otrok iz obeh zakonov (1745 - 1768) vsaj nekaj let mlajša od Gregorja, a vsekakor starejša od drugega moža Valentina Kožarja. Na Puščah so se Jakičevima rodili sinovi: Jakob 28. junija 1745, Jurij 20. aprila 1749, Lovrenc 4. avgusta 1751 in Jožef 16. marca 1754, nakar je Gregor Jakič 26. junija 1755 umrl. (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, RMK 1733 - 1751, RMK 1751 - 1763, RMK 1763-1777, Repertorij rojstnih matičnih knjig 1694 - 1878, PMK 1738 - 1757, MMK 1734 - 1762, MMK 1794 - 1812).

¹⁹ Pušče (v urbarju Oeden) so imele sredi 18. stoletja šest četrtinskih in eno polovično kmetijo, ki so nastale iz prvotno dveh hub. Andrej in Gregor Jakič (Jakhetsch) sta posedovala vsak po eno četrtinsko kmetijo in bila glede na delitev nekdanj skupne kmetije skoraj gotovo sorodnika (ARS, Urbarji, II/26 u Turjak 1750 - 1760, fol. 26 - 27).

²⁰ V urbarju je sprememba gospodarja zabeležena z enakim črnilom kot plačane dajatve za leto 1755, kar kaže, da so Valentina Kožarja takoj po poroki šteli za gospodarja.

²¹ NŠALJ, ŽA Velike Lašče, RMK 1751 - 1763, RMK 1763 - 1773.

²² NŠALJ, ŽA Velike Lašče, MMK 1762 - 1773.

po vsej pravici pripadla Jakičevim otrokom, če bi bila kupnoppravna, česar pa ne potrjuje noben vir. Videti je, da je bila tako Gregorju Jakiču kot Valentinu Kožarju podeljena samo po zakupnem pravu, pri čemer za dedovanje ni pomembno, ali jo je Kožar pozneje morebiti z odkupom prevedel v kupnoppravno. Helenini otroci iz zakona z Jakičem v takem primeru niso imeli nobene pravice do posesti. Dva sta kmalu umrla, medtem ko sta druga dva očitno zapustila domače kraje.²³

Valentin in Helena Kožar sta zgodaj poslala zdoma tudi svojih pet še odraščajočih hčera. Vse po vrsti so se omožile v bližnjih krajih, stare samo 14 do 19 let. Zgodnje možitve, še bolj pa izbira ženinov, ki so bili vsi samostojni kmečki gospodarji, govori, da so mlade neveste prejele precejšnje dote. Nobena ni ostala neomožena in k nobeni se ni priženil zet, ki še ne bi bil sam na svojem. Kožarjeva dekleta so bila vsekakor iskana, zato so jim mogli starši izbrati dovolj znane in po svoji presoji najbolj primerne med snubci. Četudi je bil Valentin samo četrtnski kmet, je namreč vsa okolica dobro vedela, da se v njegovih rokah obračajo veliki denarji.

Najstarejša hči Jera je imela le 14 let in pol, ko jo je 21. oktobra 1771 vzel za ženo ovdoveli kmet Jurij Ivanc iz Karlovice v sosednji Mišji dolini. Ni naključje, da je šla tam skozi ena od tovarnih - seveda tudi Valentinovih - poti na Bloke in naprej proti morju. 17-letna Marija je ostala najbližje domu, saj jo je 21. oktobra 1776, natanko pet let pozneje kot Jero, poročil prav tako ovdoveli Janez Kožar, četrtnski kmet iz Velikih Lašč. Najdlje zdoma so poslali še ne 18-letno Alenko, ki se je 17. januarja 1780 omožila s kmečkim sinom Jernejem Megličem iz Praproč v sosednji župniji Šmarje. Dvakrat se je možila četrta hči Elizabeta. V 19. letu je 31. januarja 1785 sledila starejši sestri Jeri v Karlovice in celo v isto hišo, ker je vzela sestričnega svaka, 28-letnega Štefana Ivanca. Po moževi smrti je 30-letna vdova 13. februarja 1792 postala žena tretjinskega kmeta Antona Levstika v Velikih Laščah. Medtem ko so omenjene štiri omožene hčerke leta 1793 ob očetovi smrti še živele in so navedene kot dedinje, je nenavadna usoda doletela najmlajšo Lucijo. Komaj se je, stara dobrih 16 let, istega dne kot starejša sestra Elizabeta, 31. januarja 1785 poročila s sedem let starejšim velikolaškim polovičnim kmetom Filipom Kožarjem, je že čez dvanajst dni umrla na domu svojih staršev na Puščah.²⁴ Njen mož Filip Kožar je bil brat Janeza

Kožarja, s katerim se je poročila starejša sestra Marija. Tako sta po dve Kožarjevi hčerki vzeli dva brata, in sicer Ivanca iz Karlovice ter Kožarja iz Velikih Lašč. Najbrž ni zgolj naključje, da je Valentin Kožar kar dvema hčerkama izbral ženina, ki sta se prav tako pisala Kožar in bila tako vredna postati tastova naslednika.²⁵ Filip je bil Valentinov zet le slaba dva tedna, a ga je imel tast očitno v čisljih še pozneje. Leta 1793 mu je zaupal posebno čast, ko ga je izbral za eno od treh prič pri svoji oporoki, zlasti še, ker je bil Filip-Lipe edini med njimi nepismen.

Poglavitna dejavnost Valentina Kožarja se razodeva iz razpoložljivih virov šele po njegovi smrti. Kot je razvidno iz zapuščinskega inventarja,²⁶ je Valentin Kožar najpozneje sredi sedemdesetih let 18. stoletja razpolagal z visokimi denarnimi vsotami. Imetje si je znal pridobiti tudi z izterjavo v obliki zastavljene nepremičnine. Prvi datirani dokument iz pokojnikove zapuščine namreč govori, da mu je leta 1777 neki Matija Hočevar zaradi dolga 17 kron odstopil v uživanje svojo njivo.²⁷ Že v času prve znane pridobitve, ki je bila sicer kdove katera po vrsti, si je mogel ta mali četrtnski kmet umisliti lastno mašno ustanovo. Župniku v Dobropoljah je jeseni 1778 odštel 25 kron za branje maš v podružnični cerkvi sv. Trojice v Malih Laščah.

Število popisanih pobotnic, zadolžnic, odpovednih pisem in drugih dokumentov se od začetka osemdesetih let do Valentinove smrti 1793 vztrajno dviguje. Na eni strani je šlo za posojila v denarju, na drugi za dolgove trgovskih partnerjev od kupljene, vendar neplačane živine. Kožar s Pušč je trgoval z vsakršno živino, z volmi, konji in prašiči. Kupoval je na Hrvaškem, gotovo tudi na Dolenjskem in - kar je najpomembnejše - ne da bi pri prodajalcih delal dolgove. Vsaj ob smrti ni bil nikomur ničesar dolžan, medtem ko so mu drugi dolgovali v blagu in denarju nad 10.000 goldinarjev. Vsekakor je bil zanesljiv odjemalec in plačnik, kar se je posledično zelo ugodno poznalo na dobičku. Kupil je vedno z gotovino, prodajal na posodo za obresti in obenem posojal denar raznim

1784, PMK 1784 - 1807, MMK 1784 - 1794.

²⁵ Priimek Kožar je v velikolaški okolici sicer precej razširjen. Po turjaškem urbarju iz let 1750 - 1760 (ARS, Urbarji, II/26u) so živeli Kožarji v krajih Velike Lašče - 10 gospodarjev (fol. 252 - 266) in Podkraj - en gospodar, medtem ko sta v istem kraju Bolteta in Andreja Kožarja že pred tem zamenjala nova gospodarja z drugačnim priimkom (fol. 248 - 249). Zaselek Podkraj, 3 km jugovzhodno od Velikih Lašč, je v 18. stoletju drugače kot v turjaških urbarjih označen v župnijskih maticnih knjigah pogosto z imenom Kožarje. Le-to se je kot ljudsko ime za Podkraj ohranilo do danes (Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga. Ljubljana 1971, str. 424).

²⁶ AAU, C-46-18, Conv. I, 13. 9. 1793.

²⁷ Njiva Brusje je letno prinašala eno krono, tako da je Hočevar po 16 letih dolgoval Kožarju le še eno krono. Matija Hočevar je bil sicer Valentinov sosed, polovični kmet na Puščah (ARS, Urbarji, II/27u Turjak 1778 - 1787, fol. 32).

²³ Jakob Jakič s Pušč je umrl 10. aprila 1761 in je v mrliški knjigi označen kot 15-letni Gregorjev sin, medtem ko je mlajši Lovrenc po navedbi v matici "5-letni sin Valentina Kožarja" (!), pokopan 30. januarja 1758 (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, MMK 1734 - 1762). Srednja sinova Jurija in Jožefa zaman iščemo tako v velikolaških mrliških kot v poročnih maticah, kar kaže, da sta se odselila.

²⁴ NŠALJ, ŽA Velike Lašče, PMK 1757 - 1772, PMK 1772 -

ljudem od Hrvaške do Furlanije, vse do koder je segal domet njegove živinske trgovine.

Ob smrti leta 1793 mu je dolgoval najvišjo vsoto 2.000 goldinarjev ljubljanski meščanski trgovec Miklavž Lederwasch. Šlo je za dolžniško obligacijo, sklenjeno februarja istega leta za gotovinsko posojilo s 4-odstotnimi obrestmi. Anton Levstek, tretjinski kmet iz Velikih Lašč, ki je prejšnje leto postal Valentinov zet, je prejel le malo manjše denarno posojilo 900 kron ali 1785 goldinarjev za sicer običajne 7-odstotne obresti. Tretjo najvišjo vsoto je ob enaki obrestni meri dobil Laščan Matevž Zidar, pozneje cenilec Kožarjevega premoženja pri sestavi zapuščinskega inventarja. S skupnim posojilom dobrih 991 goldinarjev sta bila povezana s pokojnikom tudi Laščana Jernej Hočevar in Filip Kožar, ki ju je Valentin poklical za priči svoje ustne oporoke. Omenjeni posojilojemalci iz Valentinovega domačega okolja so bili bržčas tudi sami živinski prekupčevalci, ki so potrebovali večje vsote za zagonski kapital. Od tujih partnerjev so imeli visok skupen dolg samo še trije Ljubljančani,²⁸ ki so Valentinu dolgovali 800 goldinarjev za vole. Specifičen primer nevrnjenega dolga je pobotnica z dne 19. junija 1793, s katero je Kožarju pripadlo slabih 454 goldinarjev, ki bi mu jih moral vrniti Jurij Ivanc, tast njegove ovdovele hčerke Elizabete. Ta se je medtem vnovič omožila in od tasta zahtevala povrnitev dote, ki je bila za dolensjske podložniške razmere zares visoka.

Ostali posamični pasivni dolgovi niso presegali 226 goldinarjev, a so bili po izvoru še bolj raznoliki od zgoraj navedenih. V njih se zrcali vsa pestrost Kožarjeve trgovske in kreditne dejavnosti, tako v krajevnem oziru kakor glede socialnega položaja dolžnikov. Od kmečkih ljudi je imel do pokojnika najvišji dolg Jurij Jugovic iz Laporij pri Kočevju, in sicer natanko 200 goldinarjev še od silvestrovega 1782. Čedno vsoto 81 kron posojila (okoli 160 gld) je pet let pozneje vzel Matija Ivanc iz Ponikev, znani Kožarjev družabnik, ki je 18 kron medtem že poravnal. Peti dolžnik iz samih Velikih Lašč z imenom Mihael Jamnik je dolgoval dobrih 198 goldinarjev obrestnega posojila, Bločana Andrej Modic in Matevž Rozman pa po 107 oziroma 99 goldinarjev. Med bližnjimi podložniki je dobil znatnejše gotovinsko posojilo 30 kron ali slabih 60 goldinarjev še Martin Cajbek iz Sv. Roka v župniji Sentvid pri Stični, medtem ko je ortneški podložnik Jakob Marovt s Pustega Hriba dolgoval le 6 kron, za katere mu je že leta 1781 na Ortneku napisal zadolžnico tamkajšnji gosposki upravitelj.

Drugo skupino manjših dolžnikov so sestavljali krajevno oddaljeni ljudje, ki jih je Kožar srečeval na svojih tržiščih in vzdolž trgovskih poti. Na

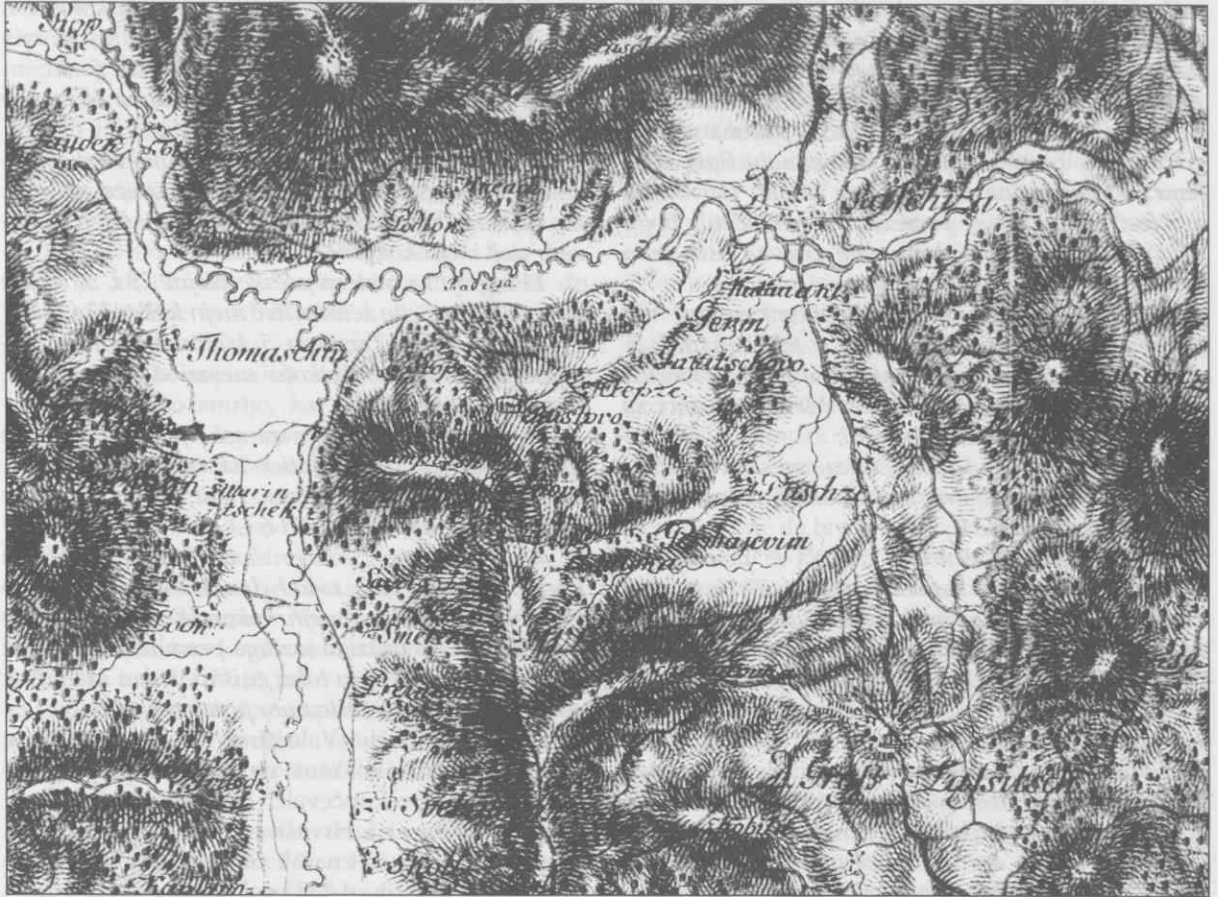
Hrvaškem je bival samo Miha Vodopivec, dolžnik 100 goldinarjev iz vasi Brdovec zahodno od Zagreba. Na poti proti kranjskim in primorskim tržiščem se je Kožar ustavljal v Novem mestu, kjer je vdovi gostilničarki Barbari Kutja in neki vdovi gospe Hartl za obresti posodil 150 goldinarjev. V Ljubljani mu je za prodane vole dolgoval 50 goldinarjev Jernej Stebalar. Druga glavna pot hrvaške klavne živine je šla čez Bloke in Lož, kjer so živeli že omenjeni dolžniki precejšnjih vsot. Nadalje so Valentina Kožarja ustavljali in naprošali za posojila razni ljudje na Notranjskem. Neki Heleni Blažičevki na Razdrtem je posodil 50 goldinarjev, na goriški strani meje pa mu je bil 68 goldinarjev dolžan Jožef Bratina iz Ustja pri Vipavi, za katerega je kot zemljiški gospod izdal potrdilo upravitelj župnijskega imenja v Vipavi. Večje število dolžnikov je bilo v mestih Trstu, Gorici in Vidmu. Tu se je pot Kožarjevih čred končala pri mesarjih ali pri laških trgovcih, ki so živino gnali naprej na beneško ozemlje. Tako je tržaški mesar Anton Manner izkazoval 200 goldinarjev dolga za kupljene vole, neki Moretti iz Trsta 25 goldinarjev in pol za svinje, vdova gospa Spiere iz Gorice 200 beneških dukatov (t.j. 226 gld, 40 kr) prav tako za svinje, Goričan Matija Krajc pa 156 goldinarjev v dukatih in goldinarjih. Neznani odvetnik iz Vidma je imel od neke stranke pravico izterjati 100 dukatov in pri Hanseletu Schalbedi 103 dukate, skupno protivrednost 130 goldinarjev. Med Kožarjevimi dokumenti se je znašlo tudi priznanje o dolgu 150 goldinarjev nekega Santa, po priimku sodeč prav tako doma iz zahodnih, romanskih krajev.

Po pričakovanjih je trgovanje slej ko prej zahtevalo pravdanje pred sodišči. Že omenjeni videmski odvetnik je imel pri tem znaten zaslužek, sodni spori pa so se prav tako pojavljali ob manjših kupčijah. Edini podatek, ki govori o prekupčevanju konj, izhaja denimo iz zabeležene tožbe pred gospodstvom Boštanj na Dolenskem spomladi leta 1782, ko se je Valentin Kožar pravdal v zvezi s sporno prodajo konja. Sodbo neznane vsebine je leta 1787 izreklo tudi domače krajevno sodišče turjaške grofije.

Ni znano, s kom vse je Kožar sklepal družabništva in kdo so bili njegovi tesnejši sodelavci. Na zadnji poti v Zagreb sta ga spremljala zet Janez Kožar in Matija Ivanc, ki sta bila hkrati ob njegovi smrti med njegovimi največjimi dolžniki. Janez Kožar je sicer posedoval četrtinsko kmetijo v Velikih Laščah, h. št. 26, medtem ko je v isti hiši na drugi četrtini kmetije gospodaril Štefan Kožar.²⁹ Tudi Matija Ivanc je bil mlajši mož, ki je pobljže videl

²⁹ ARS, Urbarji, II/27u Turjak 1778 - 1787, fol. 261. - Janez je v urbarju naveden kot Hanže Kožar (urb. št. 648). Isti Hanže ali njegov soimenjak je pred letom 1787 nasledil tudi Štefana Kožarja (urb. št. 647), bližnjega sorodnika, ki je živel v isti hiši št. 26.

²⁸ To so bili Jožef Kralj, Primož Pitnik in Jožef Wulenschar.

Območje Velikih Lašč po jožefinskih merjenjih (ARS, sekcija 213).

nekaj šole in se znal pod prisego sam podpisati. Iz prisega Janeza Kožarja je razvidno, da je Ivanc kot turjaški podložnik živel v Ponikvah, vasi ob poti iz Rašice v Dobropoljsko dolino. Njegov pridevek Karlovc kaže na zaselek Karlovico, odkoder je mogel biti po rodu. Zanimivo je, da sta bili prav tam poročeni z dvema bratoma Ivancema kar dve hčerki Valentina Kožarja, tako da je mogel biti tudi Matija Ivanc s Kožarji posredno v sorodu.

Če si поблиže ogledamo slovenski prisegi Janeza Kožarja in Matije Ivanca,³⁰ njuni sklenjeni posli in izdatki neposredno po Valentinovi smrti potrjujejo in dopolnjujejo prej omenjene smeri živinske trgovine. Na poti iz Zagreba proti morju se je živina obvezno ustavila na hrvaško-kranjski obmejni nakladninski postaji Jesenice pri Mokricah, imela enega od postankov v Kostanjevici na Krki, tržišče pa med drugim tudi v Idriji, saj se mimo tržaških mesarjev omenjata gnanje volov v Idrijo in posel s tamkajšnjim mesarjem.

Prisegi sta z jezikovnega stališča zanimiv primer improvizirane provincialne uradne slovenščine s konca 18. stoletja, ki je močno zasidrana v

narečju in odstopa od sodobnega jezika slovenskih razsvetlencev. Srečamo celo vrsto adaptiranih germanizmov, izrazito nemško skladnjo in tudi precej črkopisnih nedoslednosti.³¹

Prisegi se v sodobnem slovenskem črkopisu glasita takole:

"Jest Matija Juvanc persežem Bogu očetu, Bogu sinu, Bogu svetemu duhu ena prava, čista jenu životna persega, de sem od Andreja Frica, mesarja u Tersti, za le-te nemo Frico predane 21 vole jenu po dol potegneneh cerenge jenu špezeh, katiere sem jest od le-teh denarjou odraitou, neč več koker 1500 f (=forintov, goldinarjev), tudi de sem od Antona Vaškota že ostank na tem, nemo na rajtenga za ven sekat dani Valentin Kožarjovoh 21 volou, na katiereh je Janez Kožar 500 f prejeu, 900 f jenu ne

³¹ V besedilih srečamo naslednje manj znane tuje besede in besedne zveze: cerenga (Zehrung - živež), špeze (Spesen - stroški), rajtati (reiten - računati) rajtenga (Reitung - račun), unkostenge (Unkosten - stroški), zašafati (verschafen - voliti, nameniti, ustanoviti), auslokar (Aufschläger - pobiralec nakladnine), na daučenmo ausloki (davčna nakladnina), aušloke (Aufschlag - nakladnina), kondukt (Kondukt - pogreb), trajbar (Treiber - gonjač). Od krajevnih imen sta manj razumljivi "u Dobrepaleh" (Dobrepolje) in "u Zagrobi" (Zagreb).

³⁰ AAu, C-46-18, Conv. 1, 27. 4. 1795.

več, zuni teh cereng jenu špeze, katiere sem jest na teh denarjou seb zarajtou, prejeu sem, tedej skupi pa sen prejeu jenu odrajtou 2400 f jenu od premožejna ranciga Kožarja družiga na vem koker de be imeli biti u Samabore 25 kron (1 krona = ca. 2 goldinarja), tu taku guišnu, koker meni Buh sedej jenu na moja zadna ura pomagej, amen."

"Jest Janez Kožar persežem Bogu očetu, Bogu sinu, Bogu svetemo duhu ena prava, čista jenu žvotna persega, de sem:

1mo od Matijata Juvanca iz Ponikvu neč več koker 2670 f prejeu, jenu de sa u teh denarjih tiste 2100 f, katier u testamente od 4n 7br (=vierten September) 793 u drugi postavi Matijat Juvanci za vol kupvat bli dani, zapopadeni;

2do de sem od Andreja Frica, mesarja u Idrije enu ostanek na douge na predaneh 25 volou 1000 f jenu neč več prejeu;

3^{tio} de sem od Antona Vaškota iz perdeukam Manier za 16 volou, katiere mo je Matija Juvanc iz Ponikvu, že ke je biu rank Kožar žiu, za ven sekati na vaga dau, neč več koker 852 f prejeu;

4to de sem od Antona Vaškota na 21 volou, katiere je on na ven sekajne po vage preuzeu, neč več koker 500 f prejeu.

Potem pak, de sem - pérveč - gospude Lorenzo Antono Rudolfo neč mejn koker 1500 f;

2do Atanazijo Jankovič neč meni koker 2518 f;

3^{tio} medicine dohtarjo gospudi Fabi u Zagrobi neč mejn koker 38 f, 18 1/4 kr (=krajcarjev);

4to Gregorjo Juvano za unkostenge u rancga bolezni iz le-tem zašafanem 10 f neč mejn koker 45 f;

5to gospudo Mihati Zajci auslokarje u Jesenicah na daučenmo ausloki neč mejn koker 18 f, 42 kr;

6 Antona Rei virto (u) Kostajnouci na doužni

cerengi od voleh jenu trajbarih neč mejn koker 8 f; 7mo gospudi laškemi vikárjousi Štefano za sve-te maše jenu kondukt neč mejn koker 30 f;

8° gospud fajmoštro u Dobrepaleh za 48 sveteh maše 16 f, neč mejn

9no u saveta maše u Zagrobe neč mejn koker 4 f;

10mo za use sorte cerenge jenu špeze za vole, za trajbare, za matern preskerblejne jenu tem bozem neč mejn koker 90 f, 32 kr;

11 u grad za matern preskerblejne 29 f, 30 kr jen za fertegvajne ene ženske neč mejn koker 32 f, 2 kr;

12 de sem u Tersti za 5 1/2 brača žameta, katterga je rank per Vaškoto mesari doužan ostou, neč menj koker 20 f;

13 de sem na cerenge za sebe jenu za Matijata Juvanca al Karlouca, potler za trajbarje, za vole, katier sa bli u Idrija jenu Terst gnani, jenu za aušlake neč mejn koker 70 f;

14 de sem na cerenge zame jenu za Matijata Karlouca keder sma rajžal dauge tierjat u Zagrob jenu za aušloke neč mejn koker 18 f sen ven dau jenu de jest od družiga skritiga premožejna ranciga Kožarja neč ne vem tu toku guišnu, koker meni Bug sedej jenu na moja zadna ura pomagej, amen."

Obračuna obeh Valentinovih spremljevalcev nazorno pričata, kolikšne denarje so trije veliko-laški živinski prekupčevalci obračali na enem samem potovanju na Hrvaško in od tam do morja. Skupni prejemki so znašali celih 7.422 goldinarjev, izdatki pa dobrih 4.430 goldinarjev vključno s stroški za Valentinovo bolezen in pogreb. Janez Kožar in Matija Ivanc sta torej skupno iztržila 2.992 goldinarjev, ki jih je treba kot pokojnikovo premoženje prišteti k onim 10.286 goldinarjem iz njegovega zapuščinskega inventarja.

*Saint Mathias Iwanck Bistrickem Bogu oščebu, Bogu sinu
Bogu svetemo duhu ena prava, čista, jenu žvotna
persega, de sem od Andreja Frica mesarja u Tersti
za te le nemo Fricke predane 25 volle ~~1000~~ jenu po douge persege,
nerech kerenge jenu špezech, katiere sem jest od te lech denar-
jou odrajtoun velikch velich koker 1500 f. Lur de sem oditn
lona Vaškota ihe ostanek na tem, nemo na kerenga sa ven sekati
Dani Valentin Kožarjovech 25 volou, na na katierech je Janes
Kožar 500 f prejeu, 900 f jenu ne velikch, zuni lech kereng,
prejeu sem, tedej lech skupi pa sen prejeu, jenu odrajtoun 2400 f
ku koker Guišnu koker meni Buh sedej jenu na moja*

Slovenska prisega Kožarjevega spremljevalca Matije Ivanca pred turjaškim krajevnim sodiščem
27. aprila 1795.

Iz inventarja razvidna dejavnost velikolaškega živinskega prekupčevalca kaže vsaj še dve pomembni značilnosti. Pri pasivnih dolgovih opazimo nesorazmernost med kreditnimi gotovinskimi posojili in neplačanimi dolgovi za trgovsko blago. Okoli tri četrtine glavnice (6.947 gld ali 75%) namreč sestavljajo krediti v denarju in samo četrtino (2.269 gld) dolgovi kupcev živine. Donosne naložbe Valentina Kožarja je torej predstavljalo kreditiranje za obresti. Le-te so bile od primera do primera različne in so znašale 4 ali 7 odstotkov na leto. Druga značilnost je ta, da je bila večina posojil najetih komaj nekaj mesecev ali kakšno leto pred Kožarjevo smrtjo, kar velja zlasti za visoke vsote. Sklep obeh ugotovitev je jasen: Kožarjev kapital se je hitro obračal, zato odražajo v inventarju zabeleženi dolgovi samo zadnjo fazo njegove trgovsko-kreditne dejavnosti, preden se je poleti 1793 spet podal na Hrvaško. Kot je razvidno iz priseg spremljevalcev, je na zadnji poti obračal več kot 7.000 goldinarjev. Nikakor torej ni šlo za statičnost oziroma kopičenje mrtvega kapitala. Mali četrtinski kmet s Pušč pri Velikih Laščah je veljal za uspešnega premožnega posojilodajalca, pri katerem niso prosili kredita samo okoliški kmečki ljudje, ampak tudi meščani deželnega glavnega mesta in drugih mest.

Toda kako je v resnici živel ta daleč znani in priznani vaški mogotec? Vse kaže, da se je veliko časa mudil zdoma, jezdil skupaj z gonjači ("trajbarji") živinskih čred in se pehal za dobičkom, ki njemu samemu ni prinašal posebnega udobja. Vsekakor mu je prekupčevalska dejavnost ustrezala bolj kot potenje na skopi kraški zemlji, saj mu je nenazadnje prinašala neprimerno več kakor negotovi pridelek male kmetije. Naravnost kričeča je primerjava, da je od četrtinske kmetije gosposčini in deželi plačeval na leto komaj dobrih 6 goldinarjev dajatev,³² na drugi strani pa posedoval nad 10.000 goldinarjev izterljivih pasivnih dolgov! Samo obresti so v gotovem denarju prinašale tudi desetkrat toliko kot ves pridelek v naravi.

Spoznanje, kaj je edini donosni vir bogatenja, je utegnulo odločilno prispevati k odločitvi, da se je Valentin Kožar proti šestdesetemu letu življenja zlahka odpovedal kmetovanju. Nič trajnejšega ga ni več vezalo na kmetijico, potem ko je leta 1785 hkrati oddal v zakon še zadnji dve komaj odraščajoči hčerki. Odpravil ju je z dotama, kakršnih četrtinska kmetija zlepa ne bi mogla dati, pri čemer očitno niti ni mislil, da bi pod svojo streho vzel katerega od petih zetov. Po letu 1787 je Kožarjeva posest na Puščah tako ali drugače prešla v tuje roke, o čemer ne vemo nič natančnega.³³

Najpozneje poleti 1792 je na njej že živela družina Grebenc, ki je gospodarila v isti hiši vsaj še tri desetletja pozneje.³⁴

Po navedbi v zapuščinskem inventarju je Kožar ob smrti leta 1793 že živel v Velikih Laščah, kjer so tudi popisali njegovo premično premoženje. Nepremičnin ni več premogel in je živel v skupnem gospodinjstvu s hčerko Marijo in z zetom Janezom Kožarjem na njegovi četrtinski kmetiji v hiši št. 26. Tu je gosposčinski upravitelj s pisarjem in cenilcema 13. septembra 1793 popisal pokojnikove pisane listine, dva konja, oblačila in nekaj dragocenosti ter nikakršnega pohištva, kuhinjskega posodja in orodja, ki mu kot preužitkarju niso več pripadali. Ni naključje, ampak prej pravilo zapuščinskih inventarjev, da ostaja prazna rubrika "gotovina", torej tisto premično imetje, ki se ga svoji polastijo najprej in najlaže, ne da bi jim to mogel kdo dokazati.

Tudi če bi Kožar ob selitvi na hčerkin dom dragocenejšo premičnino razdelil in razprodal, ga preostale dragotine in obleka kažejo v dovolj jasni podobi. Ta ne dopušča dvomov, da je šlo za skromnega, sicer nekoliko bolje oblečenega kmečkega človeka, ki se na zunaj ni bahal s svojim bogastvom. Od 128 goldinarjev vrednih predmetov je skoraj polovica (60 gld) odpadla na oba konja, ocenjena na 40 in 20 goldinarjev. 47 goldinarjev in pol je znašalo 28 kosov oblačil in opreme, 11 goldinarjev in pol pa 31 kosov t.i. dragocenosti, kar pomeni le dobrih dvakrat toliko kot osem stotov živinske krme (5 gld, 20 kr). Če odštejemo oblačila, v katerih so ga v Zagrebu položili v grob, se je Valentin Kožar oblačil v suknjo, telovnik, dvoje hlač, plašč, v usnjene (spodnje) hlače, zeleno krzno, par zimskih dokolenk, dve srajci, žametno pokrivalo, dvoje nogavic in rokavice. Poleg tega mu je v hiši in hlevu pripadalo nekaj nujno potrebnih predmetov: štiri vreče, preproga, nekaj jermenov, surova ovčja koža za sedlo, ogrsko sedlo, konjsko čohalo, star kuhinjski nož, sekira za meso, železen kolobar in kalež. Potujočega živinskega prekupčevalca si tudi ne bi mogli predstavljati brez obveznega orožja; šlo je za pištolo in sabljo, vredni skupaj manj kot goldinar. Vse kuhinjsko in jedilno posodje so popisovalci prišteli k dragocenostim, ki očitno niso bile v vsakdanji rabi. Inventar navaja srebrno žlico, srebrn prstan, štiri

spergovem arhivu na Dunaju, v slovenskih arhivih pa noben urbar ne pokriva obdobja po 1787. V urbarju 1798 - 1801 (ARS, Urbarji, II/28u) zaselka Pušče ne zasledimo, ker urbar ni popoln in se začenja šele z urbarialno številko 428.

³⁴ Anton Grebenc s Pušč h. št. 4 se je kot samo 15-leten fant 27. avgusta 1792 oženil s 16-letno Elizabeto Ivanc s Strmce h. št. 5 (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, PMK 1784 - 1807). Na Puščah h. št. 4 je leta 1824 gospodaril kmet Mihael Grebenc (ARS, Franciscejski kataster za Kranjsko, N 323 Ulaka, Alphabetisches Verzeichnis der Grund-Eigentümer der Gemeinde Ullaka).

³² Gl. opombo 4.

³³ Pri pisanju pričujočega besedila avtor za ta čas ni imel pri roki turjaških urbarjev, ki so shranjeni v Auer-

pare s srebrom okovanih vilic in nožev, komplet dvanajstih žlic, tobacnico in dvanajst funtov uporabnega kositra, vrednega 6 goldinarjev ali več kot vse ostale dragocenosti skupaj.³⁵

Pokojnik torej ni imel posebnega odnosa do lepih, dragocenih, kaj šele umetniških predmetov. Živel in umrl je kot kmečki človek, podložnik turjaške grofije, neizobražen, a z izrazito trgovsko žilico. V sodobnih virih ne nastopa nikoli drugače kot kmet (*Bauer, rusticus*).³⁶ Ni dvoma, da ni nikoli obiskoval šol, zato se ni znal niti podpisati. Kakor vsi ostali župljani je namreč v vlogi botra podpisan v krstni matični knjigi zgolj s križcem.³⁷ Za navadnega podložnika je hranil nenavadno veliko pisanih dokazil, kar je glede na njegovo specifično dejavnost razumljivo. Poleg 18 dokumentov in 17 drugih zabeležb o dolžnikih so sestavjalci inventarja našli med njegovo zapuščino še cel fascikel "neuporabnih papirjev." Mož jih sam kajpak ni razumel, ampak nujno potreboval razlage. Mimo duhovščine sta mu jih mogla doma za silo raztolmačiti Matija Ivanc in Jernej Hočevar, edina lastnoročno podpisana pod slovenski prisegi. Na poti, sejmih in ob drugih priložnostih, ki so zahtevale dokumentirane posle, je morala velikolaškemu prekupčevalcu priskočiti na pomoč večša pisarjeva roka.

Primer Valentina Kožarja priča o razvejani trgovsko-kreditni dejavnosti nekega na videz majhnega, nepomembnega dolenjskega kmetiča. Težko bi z gotovostjo ocenili, koliko gre med podeželskim življenjem resnično za izjemen primer, kolikšen je bil Kožarjev delež na prehodni živinski trgovini skozi Dolenjsko in kaj je mož pomenil v svojem okolju. Vsaj v Velikih Laščah njegovi potomci in nasledniki zagotovo niso ustvarili niti uspeli obdržali realne vrednosti tistega, kar jim je zapustil. Akumulirani kapital se je razkropil, ne da bi prišel v roke obračevalcu, dostojnemu pridobitnega Valentina s Pušč.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Viehgroßhandel in Velike Lašče in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Die Lebensgeschichte des bäuerlichen Aufsteigers Valentin Kožar

Valentin Kožar (1734 - 1793), ein einfacher Viertelhübler aus Pušče bei Velike Lašče, ist ein typischer Fall des ungebildeten bäuerlichen Aufsteigers aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, der sich zwar ein riesiges Vermögen erwarb, aber stets ein bescheidenes Leben führte. Er wurde in einem Gebiet geboren, wo man jahrhundertlang einen regen Vieh- und anderen Handel zwischen Kroatien/Ungarn und den Küstenstädten trieb. Er galt als einer der seltenen Viehzwischenhändlern aus der bäuerlichen Schicht, der die gegebenen Umstände so gut wie möglich auszunutzen wußte, was ihm großen Geschäftserfolg einbrachte. Großhandel trieb er mindestens seit den siebziger Jahren des 18. Jahrhunderts und war bis zu seinem Tod viel unterwegs, um Geschäfte abzuschließen und in Kroatien gekaufte Viehherden zur Adriaküste zu begleiten. Auch vom Tod wurde er außerhalb seines Heimatortes, und zwar in der Vlačka Straße in Zagreb, eingeholt. Nach seinem Tod stellte sich heraus, daß sein riesiges Vermögen aus Darlehen in einer Höhe von 10.158 Gulden bestand, zahlreiche Schuldner gehörten der Bürger- und Bauernschicht an im breiten Streifen von Kroatien bis Friaul. Allein auf seinem letzten Weg setzte er über 7.000 Gulden um und erzielte einen Gewinn von 3.000 Gulden. Mit einem Gesamtvermögen von über 13.000 Gulden überschritt er die Jahreseinnahmen einer der größten Krainer Grundherrschaften - die der Grafschaft Auersperg (Turjak), deren Untertan Valentin Kožar bis zu seinem Tod blieb. Als universalen Erben bestimmte er seinen Begleiter auf den Handelswegen und einen seiner vier Schwiegersöhne, doch allem Anschein nach fand er keinen ebenbürtigen Nachfolger, der das Vermögen hätte erhalten und vergrößern können.

³⁵ AAu, C-46-18, Conv. 1, 13. 9. 1793.

³⁶ Npr. 21. oktobra 1771 ob poroki hčerke Jere: "filia Valentini Koshar rustici" (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, PMK 1757 - 1772).

³⁷ Botroval je Matiji Škrabcu, rojenemu 5. februarja 1788 (NŠALJ, ŽA Velike Lašče, RMK 1784 - 1789).